

Hadis İstılahlarından Mühmel ve Sahîh-i Buhârî Ricâlinden Süfyân'ın Tayini Meselesi

Dr. Serkan ÇELİKAN*

Atıf / ©- Çelikan, S. (2018). Hadis İstılahlarından Mühmel ve Sahîh-i Buhârî Ricâlinden Süfyân'ın Tayini Meselesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 764-795.

Öz- Temel hadis kaynaklarında, isnâdı zikrederken bazı râvîlerin kimliğini açıkça tayin etmemek musannıfların sıkça görülen tasarruflarındandır. Bu durum hadislerin tasnif edilmeye başlandığı hicrî II. ve III. yüz yıl gibi ilk dönemlerde yaygın olan, isnâdlar ve râvîler hakkındaki yüksek bilgi düzeyi dikkate alındığında anlaşılabilir mahiyette olmakla beraber bu sahadaki bilginin azaldığı sonraki dönemler için “isnâdın sıhhat düzeyi” problemini gündeme getirmiştir. Farklı türleri olan bu uygulamanın örneklerinden biri de “ihmâl” veya “mühmel” dir. Bu araştırmada söz konusu istılahın anlamı üzerinde durulmuş ve özellikle Buhârî'nin (ö. 256/870) Sahîh'indeki isnâdlarda yer alan iki önemli râvî, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) hakkında ne ölçüde kullanıldığı ve bunları birbirinden temyiz etmenin imkânı, mezkûr eserin bazı önemli şerhleri esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yine Süfyân'ın tayini hususundaki ihtilaflar ve farklı görüşlerin gerekçeleri, buldukları isnâdın sıhhatine doğrudan etki etmeleri nedeniyle bu râvîlerin biyografileri ve adâlet ve zabt durumları ve bu tür rivayetlerin genel olarak sıhhat açısından değeri de inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar sözcükler- Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, İhmâl, Mühmel, İsnâd.

Giriş

Bu araştırmanın fikir olarak ortaya çıkmasının temelinde M. Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserindeki bir iddiası bulunmaktadır. Buna göre Sezgin Buhârî'nin, hangisi olduğunu belirlemeksizin mutlak olarak Süfyân demesi halinde bunun Süfyân b. Uyeyne mi yoksa Süfyân es-Sevrî mi olduğunu

* Millî Eğitim Bakanlığı Kadırlı Fen Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni,
e-posta: ser-kancelikan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6469-9533

tayin etmenin mümkün olmadığını, çünkü her iki muhaddisin muasır olup müşterek şeyhlerden rivayet ettiklerini ifade etmiştir.¹ Ancak görüldüğü kadarıyla durum bundan farklıdır. Bu vasıftaki isnâdlarda söz konusu iki muhaddisten hangisinin kastedildiğine işaret eden bazı kıstaslar bulunmaktadır ki kendilerinden çokça rivayet etmekle temayüz etmiş bulunan meşhur talebelerinin ve uzun süren birliktelikleri ve onlardan rivayetlerinin çokluğu malum olan hocalarının tespit edilmesi bunların en belirgin olanlarından.

Diğer taraftan hadis şârihleri de büyük oranda, isnâdlarda veya bazı lafızların açıklanması sırasında metinlerde isimleri kaydedilen bu iki muhaddisin kimliğini tayin etmiş bulunmaktadır. Yine âlimler, hadis istihlaları içerisinde “mühmel” kavramı ile ifade edilen bu tür râvîlerin kimliğini tayin hususunda genel olarak da bir takım ölçütler geliştirmişlerdir. Bahsi geçen iddia ile ilgili temel mesele ele alınmadan önce mezkûr ıstihlâhın ne anlama geldiğinin belirlenmesi konunun vuzuha kavuşması açısından önem taşımaktadır.

I. Mühmelin Tarifi

Mühmel, terk ve ihmal etmek, başıboş bırakmak gibi anlamlara gelen ط-م-ه (h-m-l) kök harfleriyle if'âl babından ism-i mefûl olup terk ve ihmal edilmiş anlamlarına gelir. Fiil olarak işini sağlam yapmama anlamı da bulunmaktadır.²

Hadis usûlü terimi olarak da bir râvî veya musannıfın sadece isimde veya baba, dede ismi, nisbet, künye ve benzerlerinde ortak olan iki farklı şahıstan, bu ortak isimlerini zikrederek hadis rivayet etmesi, ancak bu şahıslardan her birinin kendine has bir özelliğine veya ismine ve sıfatına yer vermemesi nedeniyle bunları birbirinden ayırt edilemeyecek durumda bırakmış olması “ihmâl”, bu şekilde kimlikleri tayin edilmeden zikredilen râvîler de “mühmel” olarak tanımlanır.³ Râvînin veya musannıfın isnâdı haber verirken işini tam ve sağlam yapmamış olması durumu, kelimenin yukarıda kaydedilen bu yöndeki

¹ Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yay., Ankara 2012, s. 294.

² İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, I-VI, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed, Dâru'l-Maârif, Kahire trs., “h-m-l”, VI, 4701-4702. Ayrıca bkz. Tahânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatü keşşâfi istihlâhâtî'l-funûni ve'l-ulûm*, I-II, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Lübnan 1996, II, 1664; Tahhân, Mahmûd, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd 1432/2011, s. 258; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 264; Aydınlı, Abdullah, “Mühmel”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 524.

³ Bkz. İbn Hacer, Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nureddin İtr, Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk 1421/2000, s. 120; Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1430/2009, s. 412; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, s. 258; Türkî, Muhammed b. Türkî, *Temyîzü'l-mühmel mine's-Süfyâneyni ve meahû vesâilü temyîzi'l-mühmeleyn*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1431/2010, s. 11; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2013, s. 228; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 264; Aydınlı, “Mühmel”, *DİA*, XXXI, 524.

sözlük anlamıyla doğrudan ilişkili görünmektedir. Terim, hadis usûlü ilminde genel itibariyle “muttefik ve mufterik”⁴ başlığı altında incelenir.

Râvînin mechûl olmasının isnâdı zayıflattığı ilk anda akla gelebilirse de bu, mühmel râvîlerden birinin sika diğerinin zayıf olduğunun bilinmesi durumunda böyledir.⁵ Buna örnek olarak Yahya b. Maîn'in (ö. 233/848), yalancı olduğunu ve hadislerinin yazılmaması gerektiğini belirttiği İsmail b. Ebân el-Ganevî ile sika olduğunu söylediği İsmail b. Ebân el-Varrâk zikredilmiştir. Yaşadıkları asır itibariyle yakın olan bu her iki râvîden de hadis yazan Yakûb b. Şeybe isnâdlarda bu şahısların kimliğini, nisbet ve lakapları gibi mümeyyiz vasıflarını kullanarak açıklamadığı ve bunları şeyhleri ve rivayetleri hakkındaki bilgiler aracılığı ile de birbirlerinden ayırmak mümkün olmadığı zaman tevakkuf etmek ve bu hadis ile ameli terk etmek gerekir. Çünkü rivayetin, mecrûh olduğu sabit olan İsmail b. Ebân el-Ganevî'nin rivayeti olmadığından emin olunamaz. Âdil veya mecrûh olduğu bilinmeyen râvînin rivayeti ile amel etmenin caiz olmadığı ise malumdur.⁶

Râvîlerin her ikisinin de sika olduğunun bilinmesi durumunda ise bunun isnâdın sıhhatine zarar vermeyeceği belirtilmiştir.⁷ Buna örnek olarak da Buhârî'nin nisbet etmeden kaydettiği Ahmed yolu ile İbn Vehb'den rivayeti zikredilebilir. Bu râvî ya Ahmed b. Sâlih'dir ya da Ahmed b. İsa'dır. Bir başka örnek de yine Buhârî'nin nisbet etmeden zikrettiği Muhammed yolu ile Iraklılardan rivayetidir. Bu râvî de ya Muhammed b. Selâm'dır ya da Muhammed b. Yahya ez-Zühlfî'dir.⁸ Aynı isme sahip bu râvîlerin sika olmaları, mühmel olarak bırakılmaları nedeniyle isnâdın zayıf sayılmasına engel olarak görülmüştür.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye*'de, mühmel râvîlerden birinin âdil diğerinin fâsık olması ve bunların kimliğini tayin etmeye yarayacak bir karinenin bulunmaması durumunda rivayetin hükmünün ne olacağına dair⁹ bir başlık açmışken, her iki râvînin de âdil olması hakkında özel bir bölüme yer

⁴ Muttefik ve mufterik, kendileri farklı kişiler olmakla beraber isimleri, künyeleri ve nisbeleri yazılış ve okunuş yönünden aynı olan râvîleri ifade etmekte kullanılan hadis usûlü istilahıdır. Bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 407; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, s. 252; Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1992, s. 377; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

⁵ Bu konuyla ilgili bilgi ve çeşitli örnekler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Kitâbu'l-kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1357, s. 371-372.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 371-372.

⁷ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 120-121.

⁸ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 121. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 228. İbn Hacer bu tür râvîlerle ilgili olarak Buhârî şerhi *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesinde oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 276-297.

⁹ Metinde de kaydedildiği üzere böyle bir rivayetin hükmü tevakkuf ve kendisiyle amelin terk edilmesidir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 371-372.

vermemesi onun da böyle bir rivayetin sıhhatinden şüphe etmediği şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan birçok şârih de adalet ve zabt sıfatına sahip mühmel râvîlerin bulunduğu isnâdlar hakkındaki yorumlarında sıhhatin zarar görmediğini belirtmişlerdir.

Bu noktada araştırmanın konusu olan râvîler, Süfyân es-Sevrî'nin ve Süfyân b. Uyeyne'nin hadis ilminin en önemli temsilcilerinden olmaları ve hadis âlimlerinin tamamına göre en yüksek güvenilirlik vasıflarına sahip bulunmaları önem kazanmaktadır. Bu durum, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bu türden rivayetlerin sıhhatine yönelik herhangi bir itiraza¹⁰ imkân vermemektedir.

Müelliflerin, eserlerinde böyle bir yöntem takip ederek bazı râvîlerin kimliğini açıkça bildirmemeleri de kendi dönemlerindeki âlimler arasında isnâdlar ve râvîler hakkında son derece geniş bir bilgi birikiminin olması nedeniyle bu yönde bir açıklamaya ihtiyaç duymamalarından kaynaklanmaktadır. Ne var ki bu durum eserlerin tasnif edilmeye başlandığı ilk dönemlerde sorun teşkil etmezken sonraki nesiller açısından, rivayetlerin sıhhatini tespit aşamasında bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere râvînin adalet ve zabt sıfatı hakkında kesin bir hüküm verilmesine engel olan bu durum isnâdın sıhhatini tartışmalı hale getirmiştir. Netice itibarıyla muhaddisler bu problemi aşma adına mühmel râvîlerin kimliğini tespit etmeye yarayacak bir takım ölçütler geliştirmişlerdir. Bunlar özetle:

1. Mühmel râvînin, talebelerini ve şeyhlerinin bilmek
2. Râvîlerin mühmel râvî ile olan ilgilerine bakmak
3. Râvîlerin vatanlarını, tabakalarını, doğum ve ölüm tarihlerini bilmek
4. Mühmel râvînin şeyhinden nasıl rivayet ettiğini, hangi eda sigalarını kullandığını bilmek
5. Nisbet edilerek zikredilmiş olması ihtimaline binaen mühmel râvî bulunan isnâda yakın isnâdlara bakmak
6. Mühmel râvînin rivayetin başka tariklerinde nisbesi ile zikredilmesinin çokça gerçekleşen bir durum olması nedeniyle hadisin bütün tariklerini çıkarmak
7. Mühmel râvî bulunan hadisi nakleden kitaplara bakmak

¹⁰ Bazı âlimler tarafından böyle bir itirazın vaki olduğu bilgisini İbn Hacer, Kutbüddin el-Halebî'den naklen haber vermektedir. Bkz. İbn Hacer, Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-VIII, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005, I, 276.

8. Râvîleri mühmel olarak zikreden kitap musannıfının sıhhat şartlarını bilmek

9. Hadisin (muhteva ve nekâret durumu açısından) metnine bakmak

10. Bu yöntemlerden biri ile kimliği açığa kavuşmadığında iki râvîden en kıdemli ve meşhur olanı tercih etmek şeklindedir.¹¹

Yukarıda güvenilirliklerine kısaca değinilen araştırma konusu iki râvî hakkında özet bilgi vermek de faydalı olacaktır. Bu özellikle Buhârî'nin *Sahîh*'inde mevzu bahis olan râvîlerin mühmel olarak zikredilmesinin rivayetlerin sıhhati açısından bir problem teşkil etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

II. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778):

İsmi Süfyân b. Saîd b. Mesrûk künyesi ise Ebû Abdullah olup Kûfelidir.¹² Süleyman b. Abdülmelik'in hilafeti zamanında hicrî 97 yılında doğmuştur.¹³ Doğduğu yılın hicrî 98 olduğu da söylenmiştir.¹⁴

Babasının teşviki ile genç yaşta ilim talebine başlamış¹⁵, Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738), Süleyman el-A'meş (ö. 148/765), Osman el-Bettî (ö. 143/760 [?]), Fudayl b. İyâd (ö. 187/803), Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden rivayet edenler arasında da İsmail b. Uleyye (ö. 193/809), Bişr b. es-Seriy (ö. 227/841), Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) ve aynı zamanda şeyhleri arasında da bulunan Süleyman el-A'meş vardır.¹⁶

¹¹ Kaydedilen bu ölçütler hakkındaki kapsamlı bilgiler ve örnekler için bkz. Türkî, *Temyüzü'l-mühmel*, s. 17-50. Ayrıca bkz. Aydınlı, "Mühmel", *DİA*, XXXI, 524. İbn Hacer'in özellikle ilk iki madde ile ilgili görülebilecek bir değerlendirmesi için bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 121. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 228.

¹² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-tabakâtü'l-kebir*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1421/2001, VIII, 492; Mizzî, Cemalüddin Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983, XI, 154-155; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIX, thk. Şuayb el-Arnaût, Ali Ebû Zeyd, Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1402/1982, VII, 229-230; İbn Hacer, Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995, II, 56; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzîb*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, I, 371.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 492; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 169; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 230.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 242.

¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 230.

¹⁶ Diğer hocalarının ve talebelerinin listesi için bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 155-164; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 230-236; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 56-57.

Sika, memûn, sebt, hâfız, fakîh, âbid, imâm ve hüccet gibi ilminin yüksekliğine ve güvenilirliğine delalet eden sıfatlarla nitelendirilmiş¹⁷, muhaddisler arasında ondan daha üstününün olmadığı, kulları üzerinde Allah'ın bir hücceti olduğu yönünde övgülerde bulunulmuştur.¹⁸ Öyle ki Hatîb el-Bağdâdî güvenilirliği ve sağlamlığı hususunda görüş birliği olması nedeniyle tezkıyeye bile ihtiyaç duymadığını belirtmiştir.¹⁹

Şu'be (ö. 160/776), Süfyân b. Uyeyne, Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), Yahya b. Maîn ve daha birçok âlim Süfyân es-Sevrî'nin hadis ilminde "müminlerin emiri" olduğunu söylemişlerdir.²⁰ Yine bir kimse herhangi bir konuda Süfyân es-Sevrî'ye muhalefet ettiğinde râcih olanın Süfyân'ın görüşü olduğu da Yahya b. Maîn'in sözü olarak nakledilmektedir.²¹ Ayrıca onun sadece ilimde değil zühd ve takvada da insanlara öncülük ettiği²² dünya serveti ona yöneldiği halde kendisinin ondan yüz çevirdiği söylenmiştir.²³ Bu anlamda olmak üzere onun şu sözü önemlidir: "Bu ilmi öğrenin! Öğrendiğinizde onu koruyun! Koruyunca kendisiyle amel edin! Amel edince de bu ilmi yayın!"²⁴ Yine onun ifadesine göre Hz. Peygamber'den kendisine ulaşan her bir hadis ile bir kere de olsa mutlaka amel etmiştir.²⁵

Abbâsî halifelerinden Muhammed el-Mehdî zamanında hicrî 161 yılında Basra'da vefat ettiği hususunda görüş birliği olduğu nakledilmiştir.²⁶

III. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814):

İsmi Meymûn el-Hilâlî olup babasına nispetle İbn Ebû İmrân diye de anılır. Künyesi Ebû Muhammed'dir.²⁷ Kûfe'de doğup Mekke'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Bu nedenle her iki yere de nispet edilir.²⁸

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 492; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 246, 249, 270; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzib*, I, 371.

¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 255.

¹⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 168-169; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57.

²⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 164; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 236; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57.

²¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 166; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 237, 240; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57.

²² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 167, 169; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 240, 241; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57.

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 257.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 492.

²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 242.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 492; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 169; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 279; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 57; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzib*, I, 371.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 59; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 177-178; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 454; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 59; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzib*, I, 371.

²⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XI, 177-178; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 454; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 59; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzib*, I, 371.

Bizzat kendisinden nakledilen bilgiye göre hicrî 107 senesinde Şaban ayının ortasında doğmuştur.²⁹ Hadis öğrenmeye çok genç yaşta hatta çocuk iken başladığı nakledilmektedir.³⁰ 142 senesinde henüz 35 yaşında iken de kendisinden hadis yazılmaya başlanmıştır.³¹

Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), Ma'mer b. Râşid, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi birçok önemli âlimden hadis rivayet ettiği gibi kendisinden de birçok muhaddis rivayette bulunmuştur. Bunlara da Abdurrahman b. Mehdî, Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Yahya b. Maîn ve aynı zamanda şeyhi de olan Süfyân es-Sevrî örnek verilebilir.³²

Sika, sebt, hâfız, fakîh, imâm ve hüccet gibi ilminin büyüklüğüne ve güvenilirliğine delalet eden vasıflarla nitelendirilmiştir.³³ Bilhassa İbn Şihâb ez-Zührî'den ve Amr b. Dînâr'dan rivayet edenler arasında en sağlam ve güvenilir kimse olduğu nakledilmektedir.³⁴ İlmî konumu ile ilgili olarak İmâm Şâfî'den nakledilen bir söz oldukça önemlidir. Buna göre Hicâz ilminin kaybolup gitmesini engelleyen iki âlim vardır ki biri İmâm Mâlik diğeri de Süfyân b. Uyeyne'dir.³⁵ Yine İmâm Şâfî 6 hadis dışında ahkâm hadislerinin tamamını onda bulduğunu belirtmiştir.³⁶ Onun, hadis ilmindeki sağlamlığı nedeniyle tezkîyeye ihtiyacı olmadığı da söylenmiştir.³⁷

Bazı rivayetler Süfyân b. Uyeyne'nin ilmi ile amel eden zühd ve takva sahibi bir âlim olduğunu da göstermektedir.³⁸ Onun şu sözünün buna delalet ettiği söylenebilir: "*Âlim, hayrı ve şerri sadece bilen kimse değildir. Âlim ancak o kimsedir ki hayrı bilir ve ona tabi olur, şerri bilir ve ondan kaçınır.*" Bir başka sözünde de insana fayda vermeyen ilmin ona zarar vereceğini ifade etmiştir.³⁹

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 59; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 196; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 455, 474; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 59-60.

³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 455.

³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 188; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60.

³² Diğer hocalarının ve talebelerinin listesi için bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 178-188; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 455-457; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 59.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 458, 464, 466; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60, 61; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 371.

³⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 458; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60, 61; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 371.

³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 457; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60. Abdurrahman b. Mehdî de Hicâz ehlinin hadislerini en iyi bilen kimsenin Süfyân b. Uyeyne olduğunu söylemiştir. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 61.

³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 457.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 61.

³⁸ Bu husus İbn Hibbân tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 61.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 191-192; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 462.

Tedlis yaptığı da söylenilmekle beraber bunun kendisine göre sika olan râvîlerden olduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Yahya b. Maîn'den nakledildiğine göre Süfyân b. Uyeyne 197 senesinde ihtilâta uğramıştır ve bu ve bundan sonraki yıllarda her kimin ondan bir semâi varsa bunun hiçbir değeri yoktur.⁴¹ Ancak bu görüşün münker olduğu, sahîh ve doğru bulunmadığı da ifade edilmiştir.⁴²

Receb Ayının, Cumartesine denk gelen ilk gününde, hicrî 198 yılında vefat etmiştir.⁴³

IV. Buhârî'nin Sahîh'indeki İsnâdlarda Yer alan Süfyân'ın Tayini ve Konu İle İlgili İhtilaflar

Buhârî'nin, Sahîh'indeki isnâdlarda zikretmiş olduğu Süfyân'ın, es-Sevrî mi yoksa İbn Uyeyne mi olduğu meselesinin bazı şârihler tarafından büyük oranda inceleme konusu yapıldığına ve somut bir takım sonuçlara ulaşıldığına yukarıda işaret edilmişti. Bu noktada bilhassa Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) diğer şârihlere nispetle konuyla daha ciddi düzeyde ilgilendiği tespit edilmiştir. Bu onun genel olarak bütün râvîlerin kimliğini tayin etme çabası hususunda şerhinde takip ettiği metotla da ilgili görünmektedir. Neticede tamamına yakın sayılabilecek bir oranda, mühmel olarak bırakılan mezkûr râvînin kimliği herhangi bir şüphe ve tereddüt ifadesi gösterilmeden belirlenmiştir. Bununla beraber Aynî'nin bazı isnâdların tahlili esnasında konuyla ilgili bir açıklama yapmadığı da olmuştur. Yine sınırlı sayıda olduğu söylenebilecek bazı isnâdlarda râvîyi tayin hususunda ihtilafların vaki olduğu da görülmektedir.

Öncelikle Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin metninde yaptığımız taramada toplam olarak 875 isnâdda Süfyân isminin Buhârî tarafından mühmel olarak bırakıldığı belirlenmiştir. Aynî'nin *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerhi temel alınarak yaptığımız taramada ise tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî, Süfyân b. Uyeyne'nin ismini 524 yerde, Süfyân es-Sevrî'nin ismini ise 289 yerde mühmel bırakmıştır. Sahîh'in 5474 numaralı hadisinin⁴⁴

⁴⁰Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 465; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 371.

⁴¹Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 196; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 465; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Hâfız İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bâisü'l-hâsis şerhu İhtisâri ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996, s. 170; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 371; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, s. 450.

⁴²Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 465.

⁴³İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 59-60; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 196; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 470; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 60, 61; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 371.

⁴⁴Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999, Akîka 4, no: 5474.

isnâdındaki, Aynî tarafından işaret edilen ihtilaf⁴⁵ Süfyân b. Uyeyne ile Süfyân b. Hüseyin arasında olduğu için yukarıdaki sayıya dâhil edilmemiştir. Ancak İbn Hacer'in (ö. 852/1449) herhangi bir ihtilaftan bahsetmediği ve bu râvîyi Süfyân b. Uyeyne olarak tayin ettiği de belirtilmelidir.⁴⁶

Mevzu bahis olan ihmâl, ekseriyetle isnâdda olmakla beraber metin içindeki bazı açıklamalarda veya farklı isnâdlara işaret ederken de geçmektedir. Bu tasnifte Aynî'nin görüşlerinin belirleyici olması yukarıda da temas edildiği üzere onun diğer şârihlere kıyasla râvîlerin kimliklerini açıklama konusundaki hassasiyeti ve çabası ile ilgilidir. Ancak Aynî'nin söz konusu râvî ile ilgili herhangi bir bilgi vermediği yerler de vardır ki bunların sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 45'dir. Yine bazı yerlerde Aynî'nin konuyla ilgili ihtilaflardan bahsettiği görülmüştür ki bunların sayısı belirleyebildiğimiz kadarıyla toplam olarak 17'dir. Aynî'nin Süfyân'ın kimliği ile ilgili olarak tercih edilen hükmü temellendirmeye çalıştığı yerler de bulunmaktadır ki bunların sayısı da 13 olarak belirlenmiştir.

Ayrıca Buhârî'nin 8 yerde Süfyân b. Uyeyne'nin ismini, ismi ve künyesiyle beraber tasrih ettiği ve 99 yerde de sadece İbn Uyeyne künyesi ile birlikte kaydettiği görülmüştür. Yine Buhârî görüldüğü kadarıyla 3 yerde Süfyân es-Sevrî'yi ismi ve nisbesi ile beraber, 7 yerde de sadece es-Sevrî nisbesi ile kaydetmiştir. Ancak bunlar isimlerin tasrih edilmiş olması nedeniyle mühmel sayılamayacağı için yukarıda kaydedilen genel toplama dâhil edilmemiştir.

Takdir edilecektir ki belirlemiş olduğumuz ve yukarıda sayılarını zikrettiğimiz isnâdların ve rivayetlerin tek tek tahlil edilmesi ve kaydedilmesi, bir makalenin hacmini fazlasıyla aşması bakımından uygun değildir. Bu nedenle konuyla ilgili olarak varılan hükümlerin temellendirildiği veya bazı ihtilafların bulunduğu toplam 30 rivayet ve isnâdları *Sahîh*'deki sırasına göre incelenecektir. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* ve Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerhlerinden de istifade edilerek incelenecek olan bu rivayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

1.

عن ابن مسعود قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولنا بالموعة في الأيام كراهة السامة علينا

⁴⁵ Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, XXI, 133.

⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 628.

İbn Mesûd'dan nakledildiğine göre o, "Hz. Peygamber (a.s.) bizlere bıkkınlık gelmesini istememesi nedeniyle vaaz ve ilim sohbetleri için bizim durumumuza uygun zamanlar gözetirdi." demiştir.⁴⁷

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- el-A'meş- Ebû Vâil- İbn Mesûd." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın kimliği hakkında farklı ihtimaller olduğu görülmektedir ki Şârih Aynî bu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğunu belirttiikten sonra muhtemel bir itiraza da yer vermektedir. Buna göre hadisi Süfyân es-Sevrî'den nakleden Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (ö.212/827) aynı zamanda Süfyân b. Uyeyne'den de hadis rivayet etmiştir. Bu durumda isnâddaki muhaddisin Süfyân es-Sevrî olduğunu tercih ettiren gerekçe nedir? Aynî bu soruya, Firyâbî'nin her iki Süfyân'dan da nakletmiş olmasına rağmen mutlak olarak Süfyân dediğinde bununla Süfyân es-Sevrî'yi kastettiğini belirterek cevap vermiştir.⁴⁸ Bu bilgi ile beraber düşünülduğünde İbn Hacer'in verdiği bir başka bilgi de söz konusu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğunu göstermektedir. Buna göre Buhârî mutlak olarak Muhammed b. Yusuf dediği zaman, her ne kadar Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî'den de (ö. ?) rivayet etmiş olsa da, bununla sadece el-Firyâbî'yi kasteder. Dolayısıyla bu isnâddaki râvînin el-Bîkendî olduğunu zannedenler yanılmıştır.⁴⁹ Fakat Kirmânî'nin görüşü buna muhalif olup Buhârî'nin şeyhi olan râvînin Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî ve bunun da şeyhinin Süfyân b. Uyeyne olduğu yönündedir.⁵⁰ Diğer yandan İbn Hacer'in kaydettiğine göre bu hadisi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *Müsned*'inde⁵¹ İbn Uyeyne'den rivayet etmiştir.⁵² Şuayb el-Arnaût'un düştüğü not da bu râvînin İbn Uyeyne olduğu yönündedir.⁵³ *Müsned*'deki isnâdın Süfyân'ın üst tarafındaki kısmının yukarıda kaydedilen Buhârî isnâdı ile aynı olduğu da dikkate alındığında râvînin kimliğini tayin zor görünmektedir. Fakat rivayeti her iki Süfyân'ın da naklettiği düşüncesi çözüm olarak görülebilir.

2.

عن أبي جحيفة قال قلت لعلي بن أبي طالب هل عندكم كتاب قال لا إلا كتاب الله أو فهم أعطيه رجل مسلم أو ما في هذه الصحيفة قال قلت فما في هذه الصحيفة قال العقل وفكاك الأسير ولا يقتل مسلم بكافر

⁴⁷ Buhârî, İlim 11, no: 68.

⁴⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 66. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 618.

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 618. Aynî de bu râvînin el-Bîkendî olduğu görüşünü Kirmânî'ye isnâd ettikten sonra bunun bir yanlış olduğunu söylemiştir. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 66.

⁵⁰ Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemsüddin, *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1401/1981, II, 32.

⁵¹ Ahmed, *Müsned*, VI, 57, no: 3581.

⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 618.

⁵³ Ahmed, *Müsned*, VI, 57, no: 3581.

Ebû Cuhayfe'den nakledildiğine göre o Ali b. Ebû Tâlib'e, "Sizin yanınızda (Rasûlullah'tan kalan) bir kitâb (yazılı bir vesika) var mıdır?" diye sordu. Ali de, "Hayır! Bizde Allah'ın Kitâbı, müslüman kişiye verilen anlayış ve bir de şu sahîfede olanların dışında hiçbir şey yoktur." cevabını verdi. Ebû Cuhayfe, "Bu sahîfede ne var?" diye sorunca da Ali, "Onda diyetin, esiri kurtarmanın ve kâfir karşılığında müslümanın öldürülemeyeceğinin hükmü vardır." dedi.⁵⁴

Rivayetin, "Muhammed b. Selâm- Vekî- Süfyân- Mutarrif- eş-Şa'bî- Ebû Cuhayfe." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân hakkında da ihtilaf söz konusudur ki Kirmânî isnâddaki râvîlerden Vekî'nin her iki Süfyân'dan da rivayet etmiş olması ve bunların da üst taraflarındaki râvî Mutarrif'den nakletmiş olmaları sebebiyle iki Süfyân'dan herhangi birinin kastedilmiş olmasını ihtimal dâhilinde görür. Ancak yine onun ifadesiyle bu belirsizlik isnâdı zayıflatmaz. Çünkü bu iki muhaddis de Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun olarak hadiste imam, hıfzı ve zabtı tam, adalet sıfatına sahip ve ilimde şöhretleri olan kimselerdir.⁵⁵ Mühmel râvîlerin sika olması durumunda isnâdın zarar görmeyeceği şeklindeki bu düşüncenin hadis usûlünde bir ilke olarak yerleştiğine yukarıda işaret edilmişti.

Aynî'nin belirttiğine göre bazı âlimler de söz konusu isnâddaki Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğunu söylemişlerdir ki⁵⁶ İbn Hacer onlardan biridir. Çünkü Vekî ondan rivayet etmekle meşhurdur ve şayet bu İbn Uyeyne olsaydı Vekî rivayeti ona açıkça nispet ederdi. Yine İbn Hacer'in belirttiğine göre aynı isimli râvîlerden rivayet edenler ile ilgili olarak kural kendisinden çokça rivayet etmek vb. bir özellik sebebiyle adı açıkça söylenmeyen râvîye hamletmektir. Vekî'nin ise Süfyân es-Sevrî'den değil Süfyân b. Uyeyne'den rivayeti azdır.⁵⁷ Kirmânî'nin kaydettiğine göre hadis Yezîd el-Adenî tarafından da Süfyân es-Sevrî'den rivayet edilmiştir.⁵⁸

Aynî ise bu zikredilenlerin, Vekî'nin her iki Süfyân'dan da rivayet ettiği ve bunların da Mutarrif'den rivayet ettiği sabit olduktan sonra mezkûr isnâddaki Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olmasını tercih için uygun olmadığını belirtmiştir.⁵⁹ Üstelik Ebû Mesûd ed-Dimeşkî de *el-Etrâf*'de⁶⁰ bu râvî'nin Süfyân b. Uyeyne

⁵⁴ Buhârî, İlim 39, no: 111.

⁵⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, II, 118. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁵⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 654. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁵⁸ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, II, 118

⁵⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁶⁰ Yapılan araştırma sonucunda bu eserin şu an mevcut ve matbu olup olmadığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

olduğunu söylemiştir.⁶¹ Yine Kirmânî'nin de işaret ettiği üzere el-Gassânî de *Takyîdu'l-mühmel*'de bu hadisin İbn Uyeyne'den mahfûz olduğunu belirtmiş fakat Buhârî buna dikkat çekmemiştir.⁶² Konuyla ilgili bu farklı görüşlere bakılarak rivayetin her iki râvîden de nakledilmiş olmasının muhtemel olduğu söylenebilir.

3.

عن ابن عباس قال توضأ النبي صلى الله عليه وسلم مرة مرة

İbn Abbâs'dan nakledildiğine göre o, "Hz. Peygamber (a.s.) abdest alırken azalarını birer kere yıkadı." demiştir.⁶³

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Zeyd b. Eslem- Atâ b. Yesâr- İbn Abbâs." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın da hangisi olduğu malum değildir. Kirmânî'nin belirttiğine göre Buhârî'nin şeyhi Muhammed b. Yusuf ya el-Bîkendî'dir ki bu takdirde onun şeyhi de Süfyân b. Uyeyne olur. Ya da Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'dir ki buna göre de şeyhi Süfyân es-Sevrî'dir. Çünkü ekseriyetle el-Bîkendî İbn Uyeyne'den, el-Firyâbî ise es-Sevrî'den rivayet etmektedir. Fakat bu isnâdda el-Firyâbî'nin İbn Uyeyne'den rivayetinın kastedilmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü isnâddaki diğer râvî Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/754) iki Süfyân'ın şeyhi ve yine iki Muhammed b. Yusuf'un Buhârî'nin şeyhleri olması gibi her iki Süfyân da el-Firyâbî'nin şeyhleridir. Kirmânî, bu isnâdda râvînin mechûl kalması sonucuna götürülen bir şüphe nedeniyle tedlîs bulunduğu ve bunun da isnâdın zayıf sayılmasını gerektirdiği söylenirse buna cevap olarak böyle durumlarda hangisi olursa olsun her iki râvînin de Buhârî'nin şartlarına göre âdil ve zâbit olması nedeniyle bunlardaki farklılığın hükümde farklılığı gerektirmeyeceğini söyler ki⁶⁴ bunun bir kural olarak görüldüğüne daha önce değinilmişti. Aynî de râvî ile ilgili bu belirsizliğe işaret etmekle beraber râcih olanın, Ebû Nuaym'ın da (ö. 430/1038) kitabında tasrih etmiş olması nedeniyle Süfyân es-Sevrî olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Bu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğu konusunda İbn Hacer'in ise hükmü kesindir. Çünkü rivayeti ondan nakleden el-Bîkendî değil el-Firyâbî'dir.⁶⁶ el-Firyâbî'nin mutlak olarak Süfyân dediğinde bununla es-Sevrî'yi kastettiğine ise yukarıda işaret edilmişti. Ne var ki Aynî ismini vermeden İbn Hacer'in râvîlerin kimliği ile ilgili kesin hüküm

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 654. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁶² Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, II, 118; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 239.

⁶³ Buhârî, *Vudû* 22, no: 157.

⁶⁴ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, II, 206. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 3.

⁶⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 3.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 699.

vermesini eleştirir ve bunu delilsiz bir iddia olarak değerlendirir. Ona göre Kirmânî'nin zikrettiği ihtimaller henüz çürütülmüş değildir.⁶⁷

4. Kitâbu'l-Vudû'un 33. Babında Buhârî'nin muallak olarak zikrettiği bazı fikhî görüşlere dair bir bölüm de şöyledir:

قال الزهري إذا ولغ الكلب في إناء ليس له وضوء غيره يتوضأ به وقال سفيان هذا الفقه بعينه يقول الله تعالى ﴿فلم تجدوا ماء فتيمموا﴾ وهذا ماء وفي النفس منه شيء يتوضأ به ويتيمم

Zührî, “Köpek, su kabını yaladığı ve abdest alacak olan kimse için bu kaptakinden başka su da bulunmadığı zaman bu su ile abdest alır.” dedi. Bu görüş hakkında Süfyân da şöyle demiştir: “Bu hüküm aynıyla Kur’ân’daki hükümdür ki buna göre Allah (c.c.) şöyle demiştir: ‘Su bulamazsanız tertemiz bir toprakla teyemmüm edin!’ (Nisâ, 4/43). İşte bu da bir su olmakla beraber gönülde onun hakkında bir tereddüt vardır. Bu nedenle kişi bu su ile abdest alır sonra da teyemmüm eder.”⁶⁸

Kaydedilen bu bölümde yorumu muallak olarak zikredilen Süfyân’ın da Süfyân es-Sevrî olduğu Kirmânî’ye göre açıktır.⁶⁹ İbn Hacer ve Aynî’nin ifadelerine göre de bu râvî Süfyân es-Sevrî’dir. Onlar bu görüşlerinin dayanağı olarak Velîd b. Müslim’in (ö. 195/810), *Musannef*’inde Zührî’nin bu görüşünü naklettikten sonra, “Bunu Süfyân es-Sevrî’ye söyledim.” diyerek ismini tasrih etmiş olmasını gösterirler. Yine İbn Hacer ve Aynî’nin belirttiklerine göre bu tasrih olmasa akla ilk gelen bu râvînin Süfyân es-Sevrî değil, Zührî’den rivayetle maruf olması nedeniyle Süfyân b. Uyeyne olduğudur.⁷⁰

5.

حدثني عمرو بن عمرو عن أنس قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يتوضأ عند كل صلاة قلت كيف كنتم تصنعون قال يجزئ أحدنا الوضوء ما لم يحدث

Amr b. Âmir’in Enes’den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) her namaz için abdest almaktaydı. Amr’ın Enes’e, “Peki siz nasıl yapıyordunuz?” diye sorması üzerine Enes, “Abdestimizi bozmadığımız sürece bize bir abdest yetiyordu.” dedi.⁷¹

Aynî rivayetini, “Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Amr b. Âmir- Enes.” ve “Müsedded- Yahya- Süfyân- Amr b. Âmir- Enes.” şeklindeki isnâdlarında bulunan Süfyân’ın Süfyân es-Sevrî olduğunu çünkü Süfyân b. Uyeyne’nin

⁶⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 3.

⁶⁸ Buhârî, *Vudû* 33, Muallak.

⁶⁹ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 6.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 711; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 54.

⁷¹ Buhârî, *Vudû* 54, no: 214.

üstteki râvî Amr b. Âmir'den rivayetini bulamadığını belirtmiştir.⁷² İbn Hacer de muhtemelen ilk isnâddaki, Buhârî'nin şeyhi olan râvînin Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî olduğu düşüncesinden hareketle Süfyân'ın da es-Sevrî olduğu söylemiştir.⁷³ Aynı şekilde Kirmânî de her iki isnâdda bulunan Süfyân'ın es-Sevrî olduğunu söylemiş ve ikinci isnâdın zikredilmesinde bazı faydalar bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birine göre Buhârî, Süfyân'ın müdellis bir râvî olması ve müdellisin de semâî bir başka tarikden sabit olmadığı sürece kendisiyle ihticâc edilememesi nedeniyle semâın tasrih edildiği ikinci tarihi zikretmiştir (یحیی عن سفیان قال حدثني عمرو بن عامر).⁷⁴

6.

عن أنس قال بزق النبي صلى الله عليه وسلم في ثوبه

Enes'den nakledildiğine göre o Hz. Peygamber'in (a.s.), (namaz esnasında tükürüğü kendisine galebe eden kimsenin ön ve sağ tarafına değil sol tarafına veya ayaklarının altına tükürmesi gerektiğini bildirdiğini veya bir başka seçeneği göstermek ve öğretmek üzere) elbisesinin içine tükürdüğünü söylemiştir.⁷⁵

Rivayetin, “*Muhammed b. Yusuf (el-Firyâbî)- Süfyân- Humeyd- Enes.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın da Süfyân es-Sevrî olduğu Mizzî (ö. 742/1342), Kirmânî ve Aynî tarafından belirtilmiştir.⁷⁶ Aynî ayrıca Dârekutnî'nin de (ö. 385/995) bunu tasrih ettiğini söylemiştir. Buna göre Dârekutnî bu hadisin râvîlerini zikrettiği zaman “*Bunu Süfyân b. Saîd (es-Sevrî) Humeyd'den rivayet etti.*” demiş ve Süfyân b. Uyeyne'yi zikretmemiştir. Ayrıca el-Firyâbî, Süfyân es-Sevrî ile birlikteliği çok olan bir râvîdir. Diğer taraftan el-Ceyyânî ve bazı âlimler Muhammed b. Yusuf el-Bikendî'nin Süfyân b. Uyeyne'den naklettiklerinden bahsederken söz konusu rivayeti onun nakli olarak zikretmemişlerdir. Yine İbn Uyeyne'nin Humeyd'den rivayeti azdır. Öyle ki Buhârî ondan rivayet ettiği sadece bir hadisi tahric etmiştir.⁷⁷ İbn Hacer'in kaydettiğine göre de mezkûr râvî

⁷² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 167.

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 746.

⁷⁴ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 62.

⁷⁵ Buhârî, *Vudû* 70, no: 241.

⁷⁶ Mizzî, Cemalüddin Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, I-XIII, thk. Abdüssamed Şerefüddin, el-Mektebetü'l-İslâmî/ed-Dâru'l-Kayyime, byy. 1403/1983, I, 190, no: 674; Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 100; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 263.

⁷⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 263.

Süfyân es-Sevrî'dir. Nitekim hadisi ondan nakleden râvî de Ebû Nuaym'ın *el-Müstahrec*'inde⁷⁸ rivayet ettiği üzere Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'dir.⁷⁹

7.

عن البراء بن عازب قال قال النبي صلى الله عليه وسلم إذا أتيت مضجعك فتوضأ وضوءك للصلاة ثم اضطجع على شقك الأيمن ثم قل اللهم أسلمت وجهي إليك وفوضت أمري إليك وألجأت ظهري إليك رغبة ورهبة إليك لا ملجأ ولا منجأ منك إلا إليك اللهم آمنت بكتابتك الذي أنزلت وبنبيك الذي أرسلت فإن مت من ليلتك فانت على الفطرة واجعلهن آخر ما تتكلم به قال فرددتها على النبي صلى الله عليه وسلم فلما بلغت اللهم آمنت بكتابتك الذي أنزلت قلت ورسولك قال لا ونبيك الذي أرسلت

Berâ b. Âzib'den nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine şöyle dediğini söylemiştir: “*Yatacağın zaman namaz için abdest aldığın gibi abdest al! Sonra sağ tarafın üzerine yat! Sonra da, 'Allahım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana bıraktım. Sırtımı sana dayadım. Ümit ederek ve korkarak sana yöneldim. Senden sığınılıp güvende olunacak yer sadece sensin. Allahım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim.' de! Eğer bu gece ölecek olursan fitrat üzere ölürsün. Bunlar son sözlerin olsun!*” Berâ devamla şöyle dedi: “*Ben bu sözleri Hz. Peygamber'e (a.s.) tekrar ettim. 'Allahım! İndirdiğin kitabına iman ettim.' dedikten sonra 'Gönderdiğin rasûlüne.' dedim. Hz. Peygamber, 'Hayır! Gönderdiğin nebîne.' dedi.*”⁸⁰

Rivayetin, “*Muhammed b. Mukâtil- Abdullah- Süfyân- Mansûr- Sa'd b. Ubeyde- el-Berâ b. Âzib.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da İbn Hacer ve Aynî'nin ifadelerine göre Süfyân es-Sevrî'dir.⁸¹ Ancak Kirmânî, Süfyân es-Sevrî gibi Süfyân b. Uyeyne olmasının da muhtemel olduğunu söylemiştir. Çünkü Abdullah b. el-Mübârek her ikisinden de rivayet etmiş olup bu ikisi de Mansûr'dan rivayet etmişlerdir. Fakat daha açık olan bunun Süfyân es-Sevrî olduğudur. Nitekim âlimler, Mansûr'dan rivayette en sağlam ve güvenilir olanın Süfyân es-Sevrî olduğunu söylemişlerdir.⁸²

8.

عن ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت توضأ رسول الله صلى الله عليه وسلم وضوءه للصلاة غير رجلية وغسل فرجه وما أصابه من الأذى ثم أفاض عليه الماء ثم نحى رجلية فغسلهما هذه غسله من الجنابة

⁷⁸ Şârihlerin ictibasta bulunduğu, Ebû Nuaym'ın Buhârî'nin *Sahih*'i üzerine yazdığı müstahrec olduğu anlaşılan bu eser kayıp kitaplardan olup henüz ortaya çıkarılamamıştır.

⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 776. Kirmânî de bu râvîyi Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî olarak kaydetmiştir. Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 100.

⁸⁰ Buhârî, *Vudû* 75, no: 247.

⁸¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 780; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 278.

⁸² Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 106. Aynî'nin, isim vermeden bu kısmı olduğu gibi Kirmânî'den naklettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 278.

Hız. Peygamber'in (a.s.) eşi Meymûne'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Rasûlullah (a.s.) ayaklarını yıkama dışında namaz için abdest aldığı gibi abdest aldı. Tenâsül uzvunu ve ona isabet eden necaseti yıkadı. Sonra kendi üzerine su döktü. Sonra da ayaklarını yerden çekip yıkadı. İşte onun cünüblük nedeniyle guslü böyledir."⁸³

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- el-A'meş- Sâlim b. Ebu'l-Ca'd- Küreyb- İbn Abbâs- Meymûne." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğu İbn Hacer ve Aynî tarafından belirtilmiştir.⁸⁴ Aynî bu görüşü isimlerini zikretmediği bir grup şârihe ve bazı âlimlere de nispet eder. Ancak bundan farklı olarak Kirmânî söz konusu râvînin Süfyân b. Uyeyne olduğu görüşündedir. Ona göre Buhârî'nin şeyhi de Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî'dir.⁸⁵ Ne var ki Aynî'nin de işaret ettiği üzere Kirmânî bu sonuca iki farklı isnâdı ayırt edemeyip karıştırmaması sonucunda varmıştır.⁸⁶ Buna göre Buhârî bu hadisi yukarıda kaydedilen isnâddaki şeyhi olan Muhammed b. Yusuf'un dışındaki iki şeyhinden olmak üzere ve farklı lafızlarla ve ziyadelerle "Abdân- Abdullah b. el-Mübârek- Süfyân."⁸⁷ ve "el-Humeydî- Süfyân."⁸⁸ şeklindeki isnâdlarla da rivayet etmiştir. Bu isnâdlardan ilkinde de Süfyân, yukarıda kaydedilende olduğu gibi Süfyân es-Sevrî olup el-Humeydî'nin bulunduğu son isnâddaki Süfyân ise Süfyân b. Uyeyne'dir. Kirmânî'nin temyiz edemediği iki isnâd bu son kaydedilen isnâd ile Muhammed b. Yusuf'tan gelen isnâddır. İbn Hacer'in, Kirmânî'nin bu kanaate nasıl vardığını anlayamadığını belirtmesi de⁸⁹ Aynî'nin bu açıklaması ile uyumlu görünmektedir. Bu açıdan da mevzu bahis olan hadisin isnâdındaki râvînin Süfyân es-Sevrî olduğunun netlik kazandığı söylenebilir.

9.

حدثنا عبد الله بن شداد قال سمعت ميمونة تقول كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أراد أن يباشر امرأة من نساؤه أمرها فانتزرت وهي حائض

Abdullah b. Şeddâd, Meymûne'nin, "Rasûlullah (a.s.) eşlerinden biri ile hayızlı iken mübâşeretle bulunmak istediğinde hanımına emreder, o da

⁸³ Buhârî, Gusûl 1, no: 249.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 783; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 286.

⁸⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, III, 112. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 783; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 286.

⁸⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, III, 286.

⁸⁷ Buhârî, Gusûl 21, no: 281.

⁸⁸ Buhârî, Gusûl 8, no: 260.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 783.

peştemal/izar (ile göbekte diz kapağı arasını) örterdi.” dediğini işittiğini söylemiştir.⁹⁰

Buhârî mezkûr rivayeti, içerisinde Süfyân bulunmayan bir isnâd⁹¹ ile naklettikten sonra Süfyân'ın da isnâddaki râvîlerden (Ebû İshâk) eş-Şeybânî'den rivayet ettiğini belirtmiştir (ورواه سفيان عن الشيباني). Aynî, bazı âlimlerin bu Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğunu söylediklerini bildirmektedir ki⁹² İbn Hacer onlardan biridir.⁹³ Kirmânî ise konuyla ilgili temel ilkeye uygun olarak bunun es-Sevrî veya İbn Uyeyne olması arasında fark bulunmadığını, her ikisinin de Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun olduğunu ve mübhem bırakılmalarında bir sorun olmadığını ifade etmiştir.⁹⁴

10.

عن عائشة أن فاطمة بنت أبي حبيش كانت تستحاض فسألت النبي صلى الله عليه وسلم فقال ذلك عرق وليست بالحیضة فإذا أقبلت الحیضة فدعي الصلاة وإذا أدبرت فاغتسلي وصلي

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Fâtıma binti Ebû Hubeyş istihâza olmaktadır. Bu durumu Hz. Peygamber'e (a.s.) sordu. Hz. Peygamber (a.s.), 'Bu bir damardır. Hayız değildir. Hayız zamanının geldiğinde namazı bırak. Hayzın müddeti geçtiği zaman da yıkan ve namaz kıl.' buyurdu.”⁹⁵

Rivayetin, “Abdullah b. Muhammed (el-Müsnedî)- Süfyân- Hişâm-Babası (Urve)- Âişe.” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın Süfyân b. Uyeyne olduğu Kirmânî, İbn Hacer ve Aynî tarafından belirtilmiş ve son iki şârih bu tespitin gerekçesi olarak da isnâddaki diğer râvî Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî'nin Süfyân es-Sevrî'den hadis işitmemiş olmasına dikkat çekmişlerdir.⁹⁶

11.

عن سهل بن سعد قال كان رجال يصلون مع النبي صلى الله عليه وسلم عاقدي أزهرم على أعناقهم كهينة الصبيان ويقال للنساء لا ترفعن رعوسكن حتى يستوي الرجال جلوسا

Sehl b. Sa'd'dan nakledildiğine göre o, “Bazı erkekler, bellerindeki futaları (dar oldukları için) çocuklar gibi boyunlarına bağlamış olarak Hz.

⁹⁰ Buhârî, Hayz 5, no: 303.

⁹¹ Isnâd şöyledir: “Ebu'n-Nu'mân- Abdülvâhid- eş-Şeybânî- Abdullah b. Şeddâd- Meymûne.”

⁹² Aynî, Umdetü'l-kârî, III, 399.

⁹³ İbn Hacer, Fethu'l-bârî, I, 819.

⁹⁴ Kirmânî, el-Kevâkibu'd-derârî, III, 168. Ayrıca bkz. Aynî, Umdetü'l-kârî, III, 399.

⁹⁵ Buhârî, Hayz 19, no: 320.

⁹⁶ Kirmânî, el-Kevâkibu'd-derârî, III, 191; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, I, 832; Aynî, Umdetü'l-kârî, III, 443-444.

Peygamberle (a.s.) birlikte namaz kılarlardı. Bu sırada kadınlara da 'Erkekler doğrulup oturmadıkça başlarınızı secdeden kaldırmayın!' denirdi." demiştir.⁹⁷

Rivayetin, "Müsedded- Yahya- Süfyân- Ebû Hâzim- Sehl." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da İbn Hacer ve Aynî'nin belirttiklerine göre Süfyân es-Sevrî'dir.⁹⁸ Ayrıca Mizzî de *Tuhfetü'l-eşrâf*'da bu râvîyi Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî olarak tam ismiyle tayin etmiştir.⁹⁹ Ancak Kirmânî bu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğunu ifade ettikten sonra Süfyân b. Uyeyne olmasının da muhtemel olduğunu, çünkü iki Süfyân'ın da Ebû Hâzim'den rivayette bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

12.

عن مالك بن الحويرث قال أتى رجلاً النبي صلى الله عليه وسلم يريدان السفر فقال النبي صلى الله عليه وسلم إذا أنتما خرجتما فأذننا ثم أقيما ثم ليؤمكما أكبركما

Mâlik b. el-Huveyris'den nakledildiğine göre yolculuğa çıkmak isteyen iki kişi Hz. Peygamber'e (a.s.) geldiğinde Hz. Peygamber (a.s.) onlara, "Yola çıktığınızda namaz vakti geldiği zaman ezan okuyun sonra kâmet getirin, sonra da en büyüğünüz size imamlık yapsın!" dedi.¹⁰¹

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Hâlid el-Hazzâ- Ebû Kılâbe- Mâlik b. el-Huveyris." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğunu belirten Aynî, muhtemel bir soruya da yer vermektedir. Buna göre Buhârî'nin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân b. Uyeyne." isnâdı ile de rivayet etmesi nedeniyle buradaki râvînin Süfyân es-Sevrî olduğu nereden bilinecektir? Aynî bu soruya, İbn Uyeyne'den rivayet eden râvînin Muhammed b. Yusuf el-Bikendî olduğu ve bunun es-Sevrî'den rivayetinin bulunmadığını söyleyerek cevap verir. Aynî'nin ihtimal dâhilinde gördüğü bir soru da bu rivayetin isnâdındaki râvî Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'nin İbn Uyeyne'den de rivayet etmiş olması nedeniyle bu ayırımın nasıl yapılacağı yönündedir. Aynî'nin buna cevabı ise el-Firyâbî'nin mutlak olarak Süfyân dediğinde bununla es-Sevrî'yi kastettiği, İbn Uyeyne'den rivayet ettiğinde ise onun ismini tasrih ettiği şeklindedir.¹⁰² Söz konusu râvîlerle ilgili olarak İbn Hacer'in verdiği bilgiler de aynı yönde olup ayrıca o, Buhârî'nin şeyhinin Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî olduğunu Ebû Nuaym'ın *el-Müstahrec*'inde tasrih ettiğine de işaret etmiştir.¹⁰³

⁹⁷ Buhârî, Salât 6, no: 362.

⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 39; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 102.

⁹⁹ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, IV, 105, no: 4681. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 102.

¹⁰⁰ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, IV, 21. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 102.

¹⁰¹ Buhârî, Ezân 18, no: 630.

¹⁰² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, 212.

¹⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 228.

13.

عن أبي مسعود قال قال رجل يا رسول الله إني لأتأخر عن الصلاة في الفجر مما يطيل بنا فلان فيها فغضب رسول الله صلى الله عليه وسلم ما رأيتَه غضب في موضع كان أشد غضبا منه يومئذ ثم قال يا أيها الناس إن منكم منفرين فمن أم الناس فليتجاوز فإن خلفه الضعيف والكبير وذا الحاجة

Ebû Mesûd'dan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (a.s.), "Yâ Rasûlallah! Falan kişinin uzun kıldırması nedeniyle sabah namazında cemaate katılmıyorum." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) öfkelenildi. Öyle ki bir yerde o gündünden daha çok öfkelenildiğini görmedim. Hz. Peygamber (a.s.) sonra, 'Ey insanlar! İçinizde nefret ettirenler var. Her kim cemaate imamlık yapacak olursa namazı hafif tutsun. Muhakkak ki onun arkasında zayıf, yaşlı ve ihtiyaç sahibi kimseler vardır.' buyurdu.¹⁰⁴

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- İsmail b. Ebû Hâlid- Kays b. Ebû Hâzim- Ebû Mesûd." şeklindeki isnâdında Buhârî'nin şeyhi olarak bulunan râvî, Aynî'nin tespitine göre Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî, Süfyân ise Süfyân es-Sevrî'dir. Ancak burada Buhârî'nin şeyhinin Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî, Süfyân'ın ise Süfyân b. Uyeyne olduğu da söylenmiştir. Bununla beraber Aynî önceki görüşün daha sahîh olduğunu ve Ebû Nuaym'ın tespitinin de bu yönde olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

14.

عن الأسود قال سمعت جندبا يقول اشتكى النبي صلى الله عليه وسلم فلم يقم ليلة أو ليلتين

Esved'den nakledildiğine göre o, Cündeb'in, "Hz. Peygamber'in (a.s.) ağırları şiddetlendi. Bir veya iki gece (teheccüd namazına) kalkmadı." dediğini işittiğini söylemiştir.¹⁰⁶

15.

عن جندب بن عبد الله رضي الله عنه قال احتبس جبريل صلى الله عليه وسلم على النبي صلى الله عليه وسلم فقالت امرأة من قريش أبطأ عليه شيطانه فنزلت {والضحى والليل إذا سجى ما ودعك ربك وما قلى}

Cündeb b. Abdullah'dan rivayet edildiğine göre o, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e (a.s.) gelişinin bir süre kesilmesi üzerine Kureyş'ten bir kadının, "Şeytanı ona gelmekte gecikti." dediğini bunun üzerine de, "Kuşluk vaktine ve karanlığı çöktüğü zaman geceye andolsun ki rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı da." (Duhâ, 93/1-3) âyetlerinin indiğini söyledi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Buhârî, Ezân 63, no: 704.

¹⁰⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, 354-355.

¹⁰⁶ Buhârî, Teheccüd 4, no: 1124.

¹⁰⁷ Buhârî, Teheccüd 4, no: 1125.

Kaydedilen bu iki rivayetin, “*Ebû Nuaym- Süfyân- el-Esved- Cündeb.*” ve “*Muhammed b. Kesîr- Süfyân- el-Esved b. Kays- Cündeb b. Abdullah.*” şeklindeki isnâdlarında yer alan Süfyân da İbn Hacer'in ve Aynî'nin belirttiklerine göre Süfyân es-Sevrî'dir.¹⁰⁸ Bu râvî *Tuhfetü'l-eşrâf*'de Mizzî tarafından da Süfyân es-Sevrî olarak tayin edilmiştir.¹⁰⁹ İbn Hacer ayrıca bunun Süfyân b. Uyeyne olduğunu zannedenlerin yanlışlıklarını da söylemiştir.¹¹⁰

16.

عبد الله بن شداد قال سمعت عليا رضي الله عنه يقول ما رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يفدي رجلا بعد سعد سمعته يقول ارم فداك أبي وأمي

Abdullah b. Şeddâd'dan nakledildiğine göre o, Hz. Ali'nin şöyle dediğini haber vermiştir: “*Hz. Peygamber'in (a.s.) babasını ve annesini Sa'd'den (İbn Ebû Vakkâs) başka bir kimseye feda ederek seslendiğini görmedim. Rasûlullah (Uhud gününde ok atmasını isterken ona), 'At! Babam ve annem sana feda olsun!' diyordu.*”¹¹¹

Rivayetin, “*Müsedded- Yahya- Süfyân- Sa'd b. İbrahim- Abdullah b. Şeddâd- Ali.*” ve “*Kabîsa- Süfyân- Sa'd b. İbrahim- Abdullah b. Şeddâd- Ali.*” şeklindeki isnâdlarında yer alan Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğu İbn Hacer ve Aynî tarafından belirtilmiştir.¹¹² Bu iki müellif Ebû Nuaym'ın, *el-Müstahrec*'inde kaydettiği bir görüşünden de bahsetmişlerdir. Buna göre Ebû Nuaym “Kabîsa” lafzının Buhârî'nin dışındaki râvîler tarafından tashîf edilerek nakledildiğini, doğrusunun ise “Kuteybe” olduğunu iddia etmiştir. Kuteybe'nin Süfyân es-Sevrî'den hadis işitmemiş olması nedeniyle de ona göre bu râvînin Süfyân b. Uyeyne olması gerekir. Fakat onun bu itirazının anlamlı olmadığı belirtilmiştir. Çünkü rivayetin her iki Süfyân'dan da nakledilmiş olmasının önünde bir engel bulunmamaktadır.¹¹³

17.

عن سعيد بن زيد رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الكمأة من المن وماؤها شفاء للعين

Saîd b. Zeyd'den nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'in (a.s.), “*Beyaz yer mantarı, kudret helvası türündendir. Suyu da göz (hastalıkları) için şifâdır.*” dediğini söylemiştir.¹¹⁴

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 617. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 248, 251.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, II, 439, no: 3249. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 248.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 617.

¹¹¹ Buhârî, *Cihâd* 80, no: 2905.

¹¹² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 300; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV, 260.

¹¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 300; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV, 260.

¹¹⁴ Buhârî, *Tefsîr* 2, no: 4478.

Rivayetini, “*Ebû Nuaym- Süfyân- Abdülmelik- Amr b. Hureys- Saîd b. Zeyd.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da Aynî'nin ifadesine göre, her ne kadar Abdülmelik b. Umeyr'den Süfyân b. Uyeyne de rivayet etmiş olsa da Süfyân es-Sevrî'dir. Çünkü isnâd mutlak olarak Süfyân'ın Abdülmelik'den nakli suretinde olursa bu râvî çoğunlukla Süfyân es-Sevrî olur. Ebû Mesûd da bu hadisi zikrettiği zaman böyle söylemiştir.¹¹⁵ Kirmânî'nin görüşü de bu yöndedir.¹¹⁶

18.

عن ابن المنكدر سمعت جابرا رضي الله عنه قال كانت اليهود تقول إذا جامعها من ورائها جاء الولد
أحول فنزلت { نساوكم حرث لكم فأتوا حرثكم أنى شئتم }

İbnü'l-Münkedir'in Câbir'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: “*Yahudiler, eşleri ile arkadan cinsî münasebette bulduklarında doğacak çocuğun şaşı olacağını söylemekteydiler. Bunun üzerine, ‘Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi varın!’ (Bakara, 2/223) âyeti indi.*”¹¹⁷

Rivayetini, “*Ebû Nuaym- Süfyân- İbnü'l-Münkedir- Câbir.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğunu Aynî'nin belirttiğine göre bazı âlimler söylemişlerdir ki¹¹⁸ İbn Hacer onlardan biridir.¹¹⁹ Ancak buna muhalif olarak Mizzî *Tuhfetü'l-eşrâf* da bu râvînin ismini Süfyân b. Uyeyne b. Ebû İmrân el-Hilâlî şeklinde, künyesi ve nisbesi ile birlikte tespit etmiştir.¹²⁰

19.

عن عائشة رضي الله عنها { والذي تولى كبره } قالت عبد الله بن أبي سلول

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o, ifk olayı hakkındaki, “*Onun büyüğünü üzerine alan (ve iftirayı başlatan...)*” âyetinde bahsedilen kişinin Abdullah b. Ubey b. Selûl olduğunu söylemiştir.¹²¹

Rivayetini, “*Ebû Nuaym- Süfyân- Ma'mer- Zührî- Urve- Âişe.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da, İbn Hacer ve Aynî'nin ifadesiyle Süfyân es-Sevrî'dir. Nitekim İbn Merdüye Buhârî'nin şeyhi Ebû Nuaym'dan bir başka isnâd ile bunu tasrih etmiştir.¹²²

¹¹⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVIII, 115.

¹¹⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XVII, 7.

¹¹⁷ Buhârî, *Tefsîr* 2, no: 4528.

¹¹⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVIII, 156.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 498.

¹²⁰ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, II, 362, 363. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVIII, 156.

¹²¹ Buhârî, *Tefsîr* 24, no: 4749.

¹²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 718; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIX, 114. Bu iktibas muhtemelen İbn Merdüye'nin, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh'i* üzerine yazdığı *el-Müstahrec alâ Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserinden yapılmış olmakla beraber bu eserin zamanımıza ulaşmış olmadığı, matbu olup olmadığı belirlenememiştir.

20.

عن ابن مسعود قال انشق القمر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فرقتين فرقة فوق الجبل وفرقة دونه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اشهدوا

İbn Mesûd'dan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “*Rasûlullah zamanında ay iki parçaya ayrılmış, bir parçası dağın üstünde bir parçası da önünde kalmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah, ‘Şâhid olun!’ buyurdu.*”¹²³

Rivayetin, “*Müsedded- Yahya- Şu'be ve Süfyân- el-A'meş- İbrahim- Ebû Ma'mer- İbn Mesûd.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân, Aynî'nin belirttiğine göre İbn Uyeyne de es-Sevrî de olabilir. Çünkü her ikisi de Süleyman el-A'meş'den rivayet etmiştir.¹²⁴

21.

عن زيد بن أسلم قال سمعت ابن عمر يقول جاء رجلان من المشرق فخطبا فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن من البيان لسحرا

Zeyd b. Eslem'den nakledildiğine göre o, İbn Ömer'in şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: “*(Medine'nin) doğu tarafından iki adam gelip hitapta bulundular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), ‘Şüphesiz beyânın bir kısmı sihirdir (bazı sözler büyüleyicidir).’ dedi.*”¹²⁵

Rivayetin, “*Kabîsa- Süfyân- Zeyd b. Eslem- İbn Ömer.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da Aynî'nin belirttiğine göre Süfyân es-Sevrî'dir.¹²⁶ Ancak Kirmânî Nevevî'den naklen rivayetin Süfyân b. Uyeyne'den de nakledildiğini belirtmiştir. Bununla beraber o, her iki râvînin Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun olmaları nedeniyle isnâdın sıhhatine zarar gelmediğini de söylemiştir.¹²⁷

22.

عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم هل اتخذتم أنماطا قلت يا رسول الله وأنى لنا أنماط قال إنها ستكون

Câbir b. Abdullah'dan nakledildiğine göre (evlendiği sırada) Rasûlullah (a.s.) ona, “*Etrafı saçaklı döşek yüzleri edindiniz mi?*” diye sordu. O da, “*Yâ Rasûlallah! Bizim böyle döşek yüzlerimiz nereden olacak?*” dedi. Rasûlullah (a.s.) cevaben, “*Muhakkak ki gelecekte (bunlar) olacak.*” buyurdu.¹²⁸

¹²³ Buhârî, Tefsîr 54, no: 4864.

¹²⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIX, 297.

¹²⁵ Buhârî, Nikâh 48, no: 5146.

¹²⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 189.

¹²⁷ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XIX, 108. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 189.

¹²⁸ Buhârî, Nikâh 63, no: 5161.

Rivayetin, “*Kuteybe b. Saîd- Süfyân- Muhammed b. el-Münkedir- Câbir b. Abdullah.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân da Aynî'nin belirttiğine göre İbn Uyeyne'dir.¹²⁹ Aynı rivayetin yine Buhârî tarafından tahrir edilen kısmen farklı lafızlara ve ziyadelere sahip farklı bir metnin isnâdında da Süfyân'ın Muhammed b. el-Münkedir'den nakli söz konusudur.¹³⁰ Ancak buradaki Süfyân'ın es-Sevrî olduğunu Aynî özellikle belirtmiştir.¹³¹ Bu durum bilhassa Aynî'nin râvîlerin kimliğini belirleme konusundaki hassasiyetini ve mevzumuz olan râvîlerin kim olduğunun belirlenmesinin imkân dâhilinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Buhârî'nin bu rivayeteki şeyhi de öncekinden farklı olup Amr b. Abbâs'dır. Bu râvî de rivayeti İbn Mehdî'den almakla Buhârî ile Süfyân es-Sevrî arasındaki râvî iki olmuş olur. Öncekinde ise yukarıda da kaydedildiği üzere Kuteybe b. Saîd'dir ki Buhârî ile Süfyân b. Uyeyne arasında mezkûr isnâda göre sadece bu râvî bulunmaktadır.

23.

عن أمه صفية بنت شيبه قالت أولم النبي صلى الله عليه وسلم على بعض نسانه بمدين من شعير

Safiyye binti Şeybe'den nakledildiğine göre o, “*Hz. Peygamber (a.s.), eşlerinden bazılarıyla evlenirken iki müdd arpa unuyla düğün yemeği verdi.*” demiştir.¹³²

Rivayetin, “*Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Mansûr b. Safiyye- Annesi Safiyye binti Şeybe.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân, İbn Hacer ve Aynî'nin belirttiklerine göre Süfyân es-Sevrî'dir.¹³³ İbn Hacer mezkûr isnâdın, “*el-Firyâbî- es-Sevrî.*” şeklinde olduğunun kendisi açısından kesin olduğunu¹³⁴ belirtmekle beraber Kirmânî bir başka ihtimale daha işaret etmiştir. Buna göre Buhârî'nin şeyhi Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî değil Muhammed b. Yusuf el-Bikendî olup hadisi bunun aldığı kişi de Süfyân b. Uyeyne'dir.¹³⁵ Çünkü her iki Muhammed de her iki Süfyân'dan rivayette bulunmuştur. Ancak yine Kirmânî'nin kaydettiğine göre bu belirsizlik, her iki râvînin de Buhârî'nin şartlarına uygun olması nedeniyle isnâdı zayıflatmaz.¹³⁶

24.

¹²⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 210.

¹³⁰ Buhârî, *Menâkıb* 25, no: 3631.

¹³¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 210.

¹³² Buhârî, *Nikâh* 71, no: 5172.

¹³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 341; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 220.

¹³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 341. Rivayetin yine Süfyân es-Sevrî'den nakledilen diğer bazı isnâdları için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 341.

¹³⁵ İsmâîlî ve Ebû Nuaym *Mustahrec*'lerinde bu râvînin Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî olduğunu kesin olarak belirtmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 341; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 220.

¹³⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XIX, 123; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 341; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 220.

عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم لا تباشر المرأة المرأة ففتعتها لزوجها كأنه ينظر إليها

Abdullah b. Mesûd'dan nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'in (a.s.), "Kadın kadına temas etmesin! Sonra onlardan biri kocasına diğer kadının vasıflarını öyle anlatır ki sanki kocası onu görüyormuş gibi olur." buyurduğunu söylemiştir.¹³⁷

Rivayetin, "Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Mansûr- Ebû Vâil- Abdullah b. Mesûd." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân, Aynî'nin belirttiğine göre İbn Uyeyne, Buhârî'nin şeyhi olan Muhammed b. Yusuf da el-Bikendî'dir. Ancak bu isnâda dair farklı bir görüş daha bulunmaktadır ki Süfyân'ın es-Sevrî, Muhammed b. Yusuf'un da el-Firyâbî olduğu yönündedir. Ne var ki bu görüşün tashihe ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.¹³⁸

25.

عن علي رضي الله عنه قال نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن الدباء والمزفت

Hz. Ali'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber dubbâ ve müzeffet olarak isimlendirilen kaplarda (şıra yapmayı) yasakladı."¹³⁹

Rivayetin, "Müsedded- Yahya- Süfyân- Süleyman- İbrahim et-Teymî- el-Hâris b. Süveyd- Ali." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın da es-Sevrî veya İbn Uyeyne olması Aynî'nin belirttiğine göre ihtimal dâhilindedir. Çünkü Yahya el-Kattân her iki Süfyân'dan da rivayet ettiği gibi bunların her ikisi de Süleyman el-A'meş'den rivayet etmişlerdir.¹⁴⁰

26.

عن ابن عباس قال شرب النبي صلى الله عليه وسلم قانما من زمزم

İbn Abbâs'dan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (a.s.) zezem suyundan ayakta iken içti."¹⁴¹

Rivayetin, "Ebû Nuaym- Süfyân- Âsım el-Ahvel- eş-Şa'bî- İbn Abbâs." şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın kimliği de ihtilâfıdır. Kirmânî bu konuda Kelâbâzî'nin bir görüşünü nakletmektedir. Buna göre Ebû Nuaym'ın, hem Süfyân es-Sevrî'den hem de Süfyân b. Uyeyne'den hadis işitmiş olması ve bu ikisinin de Âsım el-Ahvel'den semâlarının bulunması nedeniyle bu Süfyân'ın

¹³⁷ Buhârî, Nikâh 119, no: 5240.

¹³⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 311.

¹³⁹ Buhârî, Eşribe 8, no: 5594.

¹⁴⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 267.

¹⁴¹ Buhârî, Eşribe 16, no: 5617.

her ikisinden biri olma ihtimali vardır.¹⁴² Fakat İbn Hacer bu görüşe karşı çıkarak iki muhaddis arasındaki söz konusu ihtimalin eşit düzeyde olmadığını söylemiştir. Çünkü Ebû Nuaym Süfyân es-Sevrî'den rivayet etmekle meşhurdur ve ondan ayrılmaması ile bilinmektedir. İbn Uyeyne'den rivayeti ise azdır. Şeyhinin ismini mutlak olarak zikredip tayin etmediğinde bu şeyhinin, kendisiyle sohbet ve arkadaşlığı bilinen ve yine kendisinden çokça rivayet ettiği şeyhi olduğu kabul edilir. Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf* da¹⁴³ bu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğunu kesin olarak bildirmesinin temelinde de, bu gibi durumlarda muhaddislerin sürekli başvurduğu bu ilke vardır.¹⁴⁴ Aynî'nin ise bu son görüşe katılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, Ebû Nuaym'ın İbn Uyeyne'den rivayeti sabit olduktan sonra söz konusu ihtimalin her zaman mevcut olacağını ve yukarıda zikredilen gerekçelerle birini diğerine tercih etmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Buna ek olarak Aynî hadisin aynısını, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'inde¹⁴⁵ ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹⁴⁶ tahrir edilmiş olmak üzere, Süfyân b. Uyeyne'nin de rivayet ettiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Rivayetin farklı kaynaklarda İbn Uyeyne'den de nakledildiğini gösteren bu bilgi İbn Hacer tarafından da kaydedilmekle beraber o, mevzu bahis olan rivayetin Süfyân es-Sevrî'den nakledildiğini özellikle vurgulamıştır.¹⁴⁸ Ayrıca Ahmed b. Hanbel rivayeti Süfyân es-Sevrî'den de nakletmiştir ki¹⁴⁹ buna İbn Hacer tarafından da dikkat çekilmiştir.¹⁵⁰

27.

عن عبد الله بن عمرو عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ليس الواصل بالمكافئ ولكن الواصل الذي إذا قطعت رحمه وصلها

Abdullah b. Amr'ın Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiğine göre o, "Karşılık vermek için yapan kişi gerçekten sıla-i rahim yapmış olmaz. Akraları kendisi ile bağlarını kestiği halde bu bağları koruyan kişi gerçekten sıla-i rahim yapmış olur." buyurmuştur.¹⁵¹

¹⁴² Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XX, 162. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 757; Aynî, *Umdetü'l-kâfî*, XXI, 288.

¹⁴³ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, V, 33, no: 5767.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 757. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kâfî*, XXI, 288.

¹⁴⁵ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahih*, I-III, Çağrı Yay. ve Dâru Sehnûn, İstanbul 1413/1992, Eşribe 118, no: 2027.

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned*, I-L, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1995, III, 387-388, no: 1903.

¹⁴⁷ Aynî, *Umdetü'l-kâfî*, XXI, 288.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 757.

¹⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, V, 262, no: 3186. Bu isnâddaki râvînin Süfyân es-Sevrî olduğuna Şuayb el-Arnaût da işaret etmiştir.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 757.

¹⁵¹ Buhârî, Edeb 15, no: 5991.

Rivayetın, “*Muhammed b. Kesîr- Süfyân- el-A'meş, el-Hasen b. Amr, Fıtr- Mücâhid- Abdullah b. Amr.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân, İbn Hacer ve Aynî'nin tespitlerine göre Süfyân es-Sevrî'dir ki¹⁵² Ebû Dâvûd da (ö. 275/889) aynı isnâd ile hadisi tahrir etmiştir.¹⁵³ Tirmizî (ö. 279/892) ise bu hadisi *el-Câmiu's-sahîh*'deki, “*Fıtr b. Halife- Mücâhid- Abdullah b. Amr.*” şeklindeki temel isnâd ve küçük bir lafız farkı ile Muhammed b. Yahya b. Ebû Ömer isimli şeyhi vasıtasıyla, ancak Süfyân b. Uyeyne'den rivayet etmiştir. Bu rivayette Süfyân'ın şeyhi de *el-Câmiu's-sahîh*'dekinden farklı olarak el-A'meş değil Beşîr Ebû İsmail'dir.¹⁵⁴ Bu bilgiler ışığında rivayetın her iki Süfyân'dan da nakledilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

28.

عن ابن عمر قال كانت يمين النبي صلى الله عليه وسلم لا ومقلب القلوب

İbn Ömer'den nakledildiğine göre o Hz. Peygamber'in (a.s.) yemininin, “*Hayır! Kalpleri evirip çeviren Allah'a yemin ederim!*” şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁵⁵

Rivayetın, “*Muhammed b. Yusuf- Süfyân- Musa b. Ukbe- Sâlim- İbn Ömer.*” şeklindeki isnâdında bulunan Süfyân'ın Süfyân es-Sevrî olduğu Aynî tarafından özellikle vurgulanmıştır. Buna göre Aynî hadisi Süfyân es-Sevrî'den nakleden râvînin Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî olduğunu belirtmiş ve bu isnâdda kastedilenin Muhammed b. Yusuf el-Bikendî'nin Süfyân b. Uyeyne'den nakli olmadığına dikkat çekerek bir yanlış anlaşılmaya mani olmak istemiştir.¹⁵⁶ Söz konusu râvînin Süfyân es-Sevrî olduğuna İbn Hacer de işaret etmiş ayrıca Buhârî'nin bu hadisi Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî'nin Süfyân b. Uyeyne'den nakli suretinde de tahrir ettiğini fakat bu rivayette kastedilenlerin bunlar olmadığını da belirtmiştir.¹⁵⁷ Yine rivayeti Ebû Nuaym'ın, *el-Mustahrec*'inde, “*Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî- Süfyân es-Sevrî.*” isnâdı ile tahrir ettiği, İsmailî'nin (ö. 371/982) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886)¹⁵⁸ Vekî, Nesâî'nin (ö.

¹⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 141; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 149.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Dâru İbni'l-Cevzî, Kahire 1432/2011, Zekât 46, no: 1697. Rivayetın Süfyân es-Sevrî'den nakledilen merfû ve mevkûf bazı isnâdları için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 141.

¹⁵⁴ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Câmiu't-Tirmizî*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999, Bîr 10, no: 1908.

¹⁵⁵ Buhârî, Eymân 3, no: 6628.

¹⁵⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIII, 261.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 710.

¹⁵⁸ Rivayet İbn Mâce'nin *Sünen*'inde, *عن ابن عمر قال كانت أكثر أيمان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ومصرف القلوب* şeklindeki farklı lafızlarla ve İbn Hacer'in işaret ettiği isnâddan farklı bir isnâd ile nakledilmektedir. Bkz. İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, Çağrı Yay. ve Dâru Sehnûn, İstanbul 1413/1992, Keffârât 1, no: 2092.

303/915) ise Muhammed b. Bişr¹⁵⁹ vasıtasıyla yine Süfyân es-Sevrî'den tahrir ettikleri İbn Hacer tarafından kaydedilmiştir.¹⁶⁰

29.

عن عبد الله رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا تقتل نفس إلا كان على ابن آدم الأول
كفل منها

Abdullah (b. Mesûd)'un Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiğine göre o, “*Bir insan öldürüldüğünde muhakkak ki bunun günâhı (bu suçu işleyen) ilk Âdemoğluna da yazılır.*” buyurmuştur.¹⁶¹

Rivayetin, “*Kabîsa- Süfyân- el-A'meş- Abdullah b. Mürre- Mesrûk- Abdullah.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân, İbn Hacer'e göre Süfyân es-Sevrî'dir. Ancak İbn Hacer bunun Süfyân b. Uyeyne olma ihtimalinden de bahsetmiştir.¹⁶² Aynî'nin tespitine göre ise bu râvî Süfyân b. Uyeyne'dir. Aynî bunun Süfyân es-Sevrî olduğunun da söylenildiğini ifade etmekle beraber önceki görüşün daha açık olduğunu belirtmiştir.¹⁶³

30.

عن عائشة رضي الله عنها قالت قلت يا رسول الله يستأمر النساء في أوضاعهن قال نعم قلت فإن البكر
تستأمر فتستحيي فتسكت قال سكاتها إذن

Hız. Âişe'den nakledildiğine göre o Rasûlullah'a (a.s.), kadınlarla nikâh akidleri hususunda istişare edilip edilmeyeceğini sordu. Rasûlullah (a.s) ona, “*Evet (istişare edilir).*” dedi. Hız. Âişe bunun üzerine, “*Fakat bâkire kızla evleneceği kimse hakkında istişare edilirse utanır ve susar.*” dedi. Rasûlullah da, “*Kızın susması onun iznidir.*” buyurdu.¹⁶⁴

Rivayetin, “*Muhammed b. Yusuf- Süfyân- İbn Cüreyc- İbn Ebû Müleyke- Ebû Amr (Zekvân)- Âişe.*” şeklindeki isnâdında yer alan Süfyân'ın kimliği, Aynî'nin kaydettiği üzere ihtilaflıdır. Buna göre Buhârî'nin şeyhi olan Muhammed b. Yusuf'un el-Firyâbî ve bunun şeyhinin de Süfyân es-Sevrî olması mümkün olduğu gibi Buhârî'nin şeyhi Muhammed b. Yusuf'un, Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî ve onun şeyhinin Süfyân b. Uyeyne olması da mümkündür. Çünkü her iki Süfyân da Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc'den rivayet etmekle meşhurdur. Fakat Ebû Nuaym bu hadisin kesin olarak el-

¹⁵⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî, *Sünenü'n-Nesâî*, tsh. Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 2009, Eymân 1, no: 3766.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 710-711. İbn Hacer'in iktibasta bulunduğu tahmin edilen İsmâilî'nin *el-Müstahrec* isimli eserinin günümüze ulaşır ulaşmadığı konusunda bir bilgi elde edilememiştir.

¹⁶¹ Buhârî, Diyât 2, no: 6867.

¹⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 10.

¹⁶³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 50.

¹⁶⁴ Buhârî, İkrâh 3, had. no: 6946.

Firyâbî'den nakledildiğini belirtmiştir. el-Firyâbî ise mutlak olarak Süfyân'ı zikredip kimliğini tayin etmediğinde bu râvî Süfyân es-Sevrî'dir. Şayet Süfyân b. Uyeyne'yi murad ederse onu, kimliğini tayin ederek zikreder.¹⁶⁵ İbn Hacer de yukarıda kaydedilen ihtimali zikretmekle beraber söz konusu râvînin Süfyân es-Sevrî olmasının açık olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶ İbn Hacer'in bu kanaate ulaşmasında Ebû Nuaym'ın yukarıda kaydedilen görüşü ve el-Firyâbî'nin her iki Süfyân ile ilgili mezkûr yönteminin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

SONUÇ

Hadis musannefâtında, isnâdı oluşturan ricalin bazılarının, kendilerini tanımaya ve adaşlarından ayırt etmeye yarayacak lakap, nisbe ve künyeleri belirlenmeksizin zikredilmeleri anlamındaki "ihmâl" veya bu şekilde zikredilen râvî anlamındaki "mühmel" ile sıkça karşılaşmaktadır. Araştırmada tespit edilen rivayetlerin isnâdları musannıfların bu yöndeki eğilimlerini somut olarak ortaya koymuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu uygulamanın normal sayılmasının temelinde, söz konusu eserlerin ilk olarak tasnif edildiği erken dönemlerde hadis ilminin en parlak devrini yaşıyor olması ile de ilgili olarak, isnâd sisteminin ciddi bir şekilde uygulanmaya devam edilmesi ve râvîler hakkındaki yüksek bilgi düzeyi gibi nedenlerle isimlerin tasrih edilmesinin bir ihtiyaç olarak belirmemesi bulunmaktadır. Fakat bahsedilen alanlarda sonraki yüz yıllarda meydana gelen gerileme bu vasıftaki isnâdları tartışmalı hale getirmiştir. Netice itibariyle konu hadis usûlü ilminin temel meselelerinden biri olmuş, bazı muhaddisler bu alanda uzmanlaşmış ve râvîlerin temyizini mümkün kılan eserler telif etmiş, ölçütler geliştirmişlerdir.

Bu araştırma söz konusu uygulamanın *el-Câmiu's-sahih*'in metninde, Buhârî'nin şeyhinin şeyhi konumundaki iki muhaddis, Süfyân b. Uyeyne ve Süfyân es-Sevrî hakkında da önemli düzeyde mevcut olduğunu göstermiştir.

Mezkûr iki râvînin hocalarının ve talebelerinin büyük oranda aynı olması ilk anda bunları temyiz etmenin mümkün olmadığı fikrini doğuruyorsa da detaylı inceleme bunların bazı râvîlerle özel birlikteliği olduğu ve dolayısıyla böyle bir temyiz imkân dâhilinde olduğunu göstermiştir. Nitekim seçilen örneklerin ortaya koyduğu üzere Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî ile Süfyân es-Sevrî; Muhammed b. Yusuf el-Bîkendî ile de Süfyân b. Uyeyne arasında özel bir şeyh-talebe ilişkisi bulunduğu açıktır. Bu durum mühmel olarak zikredilen Süfyân'ın tayininin mümkün olmadığı tezinin en azından Buhârî'nin bu iki şeyhi

¹⁶⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 153-154; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 112.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 112.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 112.

vasıtasıyla büyük oranda geçersiz kaldığını ortaya koymuştur. Yine mevzu bahis olan iki muhaddisin özel birliktelikleri bulunan râvîler sadece zikredilenler olmayıp başka bazı râvîlerin de bu niteliğe sahip bulunduğu *el-Câmiu's-sahîh*'in metni taranırken gözlemlenmiştir.

Diğer taraftan hemen hemen bütün isnâdlarda şârihler tarafından bu tayinin yapıldığının belirlenmiş olması da söz konusu iddianın temelinin olmadığını göstermiştir. Bu noktada Aynî'nin, Süfyân'ın kimliği ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadığı 45 isnâd dışında yüzlerce isnâd içerisinde sadece 17 tanesini ihtilafli olarak sunması ve tartışması da meselenin büyük oranda çözüldüğünü ve ciddi bir problem görünümünde olmadığını ortaya koymuştur.

Mevzu bahis olan uygulama râvîyi mechûl hale getirmesi ve neticede onun adalet ve zabt durumunu belirlemeye engel olması açısından genellikle isnâdı kusurlu hale getirirken, râvîler Süfyân b. Uyeyne ve Süfyân es-Sevrî gibi sika olduğu ittifakla kabul edilen kimseler olduğunda isnâdın sıhhati açısından herhangi bir sorun teşkil etmediği görülmüştür. Bununla beraber mutlaka bir tercih yapılması gerektiğinde daha kıdemli olması nedeniyle râvînin Süfyân es-Sevrî olarak tayin edilebileceği yönünde bir görüş de bulunmaktadır. Yine Süfyân b. Uyeyne hakkındaki, tedlis yaptığı veya ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğradığı yönündeki bir takım zayıf iddialar da, şayet dikkate alınacak olursa bir tercih sebebi olarak görülebilir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, I-L, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1995.

Aydın, Abdullah, "Mühmel", *DİA*, XXXI, s. 524, İstanbul 2006.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen*, Dâru İbni'l-Cevzî, Kahire 1432/2011.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *Kitâbu'l-kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1357.

İbn Hacer, Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-VIII, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005.

....., *Nüzhetü'n-nazar fi tavnîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nureddin İtr, Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk 1421/2000.

....., *Tehzibu't-Tehzib*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.

....., *Takribu't-Tehzib*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Hâfız İmâdüddîn İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisârî ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, Çağrı Yay. ve Dâru Sehnûn, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, I-VI, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed, Dâru'l-Maârif, Kahire trs.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (ö. 230/845), *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1421/2001.

Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Saîd Şemsüddin (ö. 786/1384), *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1992.

....., *Hadîs Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2013.

Mizzî, Cemalüddin Ebu'l-Haccâc Yusuf (ö. 742/1342), *Tehzibu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983.

....., *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, I-XIII, thk. Abdüssamed Şerefüddin, el-Mektebetü'l-İslâmî/ed-Dâru'l-Kayyime, byy. 1403/1983.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, Çağrı Yay. ve Dâru Sehnûn, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, tsh. Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yay., Ankara 2012.

Süyûtî, Celeleddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1430/2009.

Tahhân, Mahmûd, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1432/2011.

Tahânevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1745'ten sonra), *Mevsûatü keşşâfi istılâhâtî'l-funûni ve'l-ulûm*, I-II, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Lübnan 1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *Câmiu't-Tirmizî*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999.

Türkî, Muhammed b. Türkî, *Temyîzü'l-mühmel mine's-Süfyâneyni ve meahû vesâilü temyîzi'l-mühmeleyn*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1431/2010.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIX, thk. Şuayb el-Arnaût, Ali Ebû Zeyd, Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1402/1982.

The Term of “Muhmal” in the Science of Hadith and the Problem of Determination of Sufyan, One of the Narrators of Sahih al-Bukhari

Citation / ©- Çelikan, S. (2018). The Term of “Muhmal” in the Science of Hadith and the Problem of Determination of Sufyan, One of the Narrators of Sahih al-Bukhari, *Cukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 18 (2), 764-795.

Abstract- *In the basic sources of hadith, in connection with mention of chain of transmission (isnād), it is one of the frequent disposition of the authors (musannif) not to point out the identity of some of the narrators (rāwi) obviously. Upon consideration of the high level of knowledge about isnāds and rāwis, even though this is common and understandable in the first periods like 2nd and 3rd century AH, where the hadiths began to be classified, it raises the problem of the level of authenticity of isnād for the following periods when the information in this field is reduced. One of the examples of this application with different types is “Ihmal” or “muhmal”. In this research, the meaning of this term is emphasized and to what extent especially the two important narrators in Bukharis (d. 256/870) sahih, Sufyan ath-Thawri (d. 161/778) and Sufyan ibn Uyaynah (d. 198/814) were used, and the possibility of impression from each other is tried to be determined on the basis of some important annotations of the work. Again, because of the disputes about the determination of Sufyan and the reasons for the different opinions, the biographies of these narrators and the states of justice and Zabt (Methods of preserving Hadith), and the value of such narrations in general in terms of authenticity, have also been examined because of their direct influence on the authenticity of chain of transmission.*

Keywords- *Sufyan ibn Uyaynah, Sufyan ath-Thawri, Ihmal, muhmal, isnād.*